

LOKALE VEERKRACHT

**Samenwerking Gemeente en Maatschappelijk Initiatief
als fundament voor een meer veerkrachtige samenleving**

ESSAYBUNDEL

Amsterdam, 30 April 2025

Prof. dr. Theo Schuyt

Dr. Jos Rath

Inhoudsopgave

1. Voorwoord
2. Maatschappelijk Initiatief in Nederland: feiten en cijfers
3. Naar een gemengd sociaal model
4. Gemeente en Maatschappelijk Initiatief: maatschappelijke privatisering
5. Pleidooi voor een Nederlands gemengd financieringsmodel
6. Discussie

Voorwoord

Burgers zijn mondiger en overheden zijn bezig de relatie met de burgers te overdenken en opnieuw vorm te geven. Het is zoeken en uitproberen, waarbij de kracht van de samenleving van onderop steeds duidelijker wordt. Door energie en creativiteit van maatschappelijke initiatieven te omarmen en te faciliteren, kan de overheid haar eigen slagkracht vergroten en beter inspelen op de complexe uitdagingen van deze tijd.

Deze wisselwerking, waarbij de ‘onderstroom’ van burgerinitiatieven en de ‘bovenstroom’ van het bestuur elkaar versterken is essentieel voor een veerkrachtige en responsieve samenleving. Tijdens het BZK-VNG congres “De Staat van het Bestuur” in 2023 in Leiden werd naast het thema “burgerberaad” ook aandacht geschonken aan het thema “maatschappelijk initiatief”. Dit thema kreeg eveneens een prominente plaats in de congresbundel¹.

Eerder, in december 2022, had de samenwerking van de VNG (*project Lokale Democratie*) met de Vrije Universiteit al geleid tot een try-out van de onderwijsmodule “Gemeente en Maatschappelijk Initiatief”. In 2023 heeft het Ministerie van Binnenlandse Zaken een verkennend onderzoek laten uitvoeren naar de stand van zaken betreffende maatschappelijke initiatieven in Nederland². Vervolgens heeft het Genootschap van Burgemeesters “De kracht en noodzaak van maatschappelijke initiatief” mede thema gemaakt van de Lochem-conferentie 2025³

Duidelijk wordt dat de burgerinitiatieven (oud en nieuw) van onderop kansen bieden voor de uitdagingen waar de Nederlandse samenleving, zeker op lokaal niveau, nu en in de nabije toekomst voor komt te staan. Gemeenten redden het niet alleen. Dit essay bespreekt de mogelijkheden en moeilijkheden als gekoerst wordt op een hernieuwd samenspel tussen overheid, maatschappelijk initiatief en markt. Het is tevens de theoretische opmaat naar het verder ontwikkelen van het postacademisch curriculum “Gemeente & Maatschappelijk Initiatief” dat de VNG-Academie samen met de Vrije Universiteit wil gaan verzorgen.

Amsterdam, 30 april 2025

¹ Schuyt, Th. (2023) ‘Extra aandacht van het openbaar bestuur voor signalen en initiatieven uit de samenleving’. pp. 41-47. In: *Realiserend bestuur: daadkrachtig en responsief. Essaybundel bij de Staat van Bestuur 2022*. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken.

² Bekkers, R., Schuyt, T.N.M. & Suijs, J. (2024). *Burgercollectieven in Nederland: een conceptuele en empirische verkenning*. <https://osf.io/y7wgc/>. Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

³ “Het enorme middenveld van allerlei maatschappelijke organisaties en initiatieven kunnen een belangrijkere rol in hedendaagse maatschappij, naast de overheden. Niet als een gemarginaliseerde en stevig omheinde speelplaats voor maatschappelijk actieve burgers, maar als volwassen counterpart. Maar daarvoor is wel een andere politiek-maatschappelijke koers nodig”. Uit: *Conferentiebundel Lochemconferentie 2025*. Nederlands Genootschap van Burgemeesters

2. Maatschappelijk Initiatief in Nederland: feiten en cijfers

Ondanks de hardnekkige misvatting dat het zogenaamde maatschappelijk middenveld door ontzuiling en ontkerkelijking grotendeels verdwenen is, blijkt het tegendeel het geval. Het Nederlandse maatschappelijk initiatief is springlevend: 6,6 miljoen vrijwilligers, een groeiend aantal filantropische fondsen, een heel actieve goede doelen sector, de opkomst van sociale ondernemingen, een snel groeiend aantal burgercollectieven en burgerinitiatieven.

Uit het recente onderzoek "Geven in Nederland 2024"⁴ en het onderzoek "Burgercollectieven in Nederland"⁵ komen de volgende cijfers.

- Er zijn naar schatting actieve **33.877 ANBI- instellingen**. Dit zijn door de overheid erkende particuliere stichtingen of verenigingen met een algemeen nuttig doel
- Van die ANBI's zijn er naar schatting **23.525 organisaties die aan fondsenwerving doen** en naar schatting **7.132 vermogensfondsen**
- Nederland telt naar schatting **33.263 vrijwilligersorganisaties** en naar schatting minstens **7.400 burgercollectieven**

Als we vervolgens kijken hoe het maatschappelijk initiatief zich Nederland, voor algemeen nuttige doelen inzet, naast, samen en soms tegen de overheid, dan leveren genoemde onderzoeken het volgende beeld.

Voor het doel "**kerk- en levensbeschouwing**" is het maatschappelijk initiatief primair verantwoordelijk en de overheid financieel afwezig (behalve de financiering van kerkelijk monumentaal cultureel erfgoed). Daarnaast wordt vanuit de levensbeschouwelijke organisaties veel vrijwilligerswerk verricht.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	
Geen	824 miljoen	100%	480.000 ⁶ 720.000 ⁷	

Op het terrein van "**gezondheidszorg**"(inclusief medisch onderzoek) blijkt vooral het zelf-organiserend vermogen van burgers een trend. Deze trend wordt zichtbaar gelet op de groei van het aantal zorgcorporaties en burgerinitiatieven. Wat betreft medisch onderzoek zijn filantropische fondsen, verenigd in de Samenwerkende Gezondheidsfondsen Nederland heel actief. Vaak in nauwe samenwerking met de overheid.

⁴ Bekkers, R. (2024). "Maatschappelijke initiatieven in Nederland". Special in: *Geven in Nederland 2024*. P. 21-34; Schuyt, Th., S. Koolen-Maas, M. Ramaekers en R. Bekkers. (2024). "Maatschappelijke terreinen waaraan gegeven wordt". In: *Geven in Nederland 2024*. P. 250 – 292.

⁵ Bekkers, R., Th. Schuyt en J. Suijs. (2024). *Burgercollectieven in Nederland; een conceptuele en empirische verkenning*. Vrije Universiteit Amsterdam. Centrum voor Filantropische Studies.

⁶ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

⁷ Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 267, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	Burgercollectieven
93.013 miljoen	1.042 miljoen	1%	540.000 ⁸ 420.000 ⁹	270 zorgcorporaties; 2000 burgerinitiatieven ¹⁰

Op het terrein van **internationale hulp** draagt het maatschappelijk initiatief veel bij. Denk aan de vele – en succesvolle TV inzamelingsacties. Daarnaast zijn er talrijke burgerinitiatieven die scholen, medische voorzieningen en opvang elders in de wereld organiseren.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	Burgerinitiatieven
3.658 miljoen	815 miljoen	22%	120.000 ¹¹ 120.000 ¹²	5200 Burgerinitiatieven ¹³

Wat betreft het doel **milieu, natuur en dieren** is de financiële bijdrage van het maatschappelijk initiatief in vergelijking met de overheidsuitgaven aanzienlijk: 33%. Zo heeft bijvoorbeeld alleen al Natuurmonumenten 740 medewerkers, 5200 vrijwilligers en 922.000 leden en donateurs¹⁴.

Op het terrein van energie is de beweging “van onderop”, van energiecollectieven, een trend. Burgers dienen hun eigenbelang door te kiezen voor een collectieve strategie, waarmee zij – binnen het algemene maatschappelijke doel “klimaat” voor zichzelf voordeel behalen.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	Burgercollectieven
1.790 miljoen	594 miljoen	33%	180.000 ¹⁵ 60.000 ¹⁶	330 Energiecollectieven

⁸ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst

⁹ Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 273, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen

¹⁰ Bekkers, R., Th. Schuyt en J. Suijs O.c. p. 24

¹¹ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

¹² Cijfers uit GIN 2020, p. 189

¹³ Cijfers van het meest recente survey van de Afdeling Culturele Antropologie en Ontwikkelingsstudies van de Radboud Universiteit Nijmegen.

¹⁴ Zie website Natuurmonumenten

¹⁵ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

¹⁶ Cijfers uit Geven in Nederland 2020, p. 196

Het terrein van **onderwijs** is de verantwoordelijkheid van de overheid. Toch neemt het aantal scholen die met fondsenwerving beginnen, langzaam toe. Wel kent deze sector veel vrijwilligers.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	
50.357 miljoen	207 miljoen	<1%	420.000 ¹⁷ 480.000 ¹⁸	

Het terrein van **cultuur** wordt voor een kwart door het maatschappelijk initiatief gefinancierd: 24%. Nederland kent veel actieve cultuurfondsen. Maar musea bijvoorbeeld kunnen het niet stellen zonder een leger aan vrijwilligers die de museumwinkel draaiende houden en die tal van andere diensten verlenen.

Overheid	Filantropie	% filantropie	Vrijwilligers	
1.648 miljoen	389 miljoen	24%	300.000 ¹⁹ 300.000 ²⁰	

Ook op het terrein van **sport en recreatie** is de financiële bijdrage van het maatschappelijk initiatief in vergelijking met die van de overheid aanzienlijk: 29%. Veel fondsen zetten zich in om met name jongeren, wier ouders het niet kunnen betalen, in staat te stellen aan sportactiviteiten deel te nemen. Het aantal vrijwilligers is enorm; zonder hen – of haar inzet – zou Nederland niet in beweging komen.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	
1.649 miljoen	485 miljoen	29%	900.000 ²¹ 540.000 ²²	

Het terrein van **sociale doelen** zoals de armoedezorg was vanouds een zaak van het maatschappelijk initiatief. In de 19^e en 20^e eeuw heeft de overheid de verantwoordelijkheid voor sociale zekerheid naar zich toe heeft getrokken en is de financiële bijdrage vanuit het maatschappelijk initiatief in verhouding tot de overheidsuitgaven verwaarloosbaar, maar, zoals de cijfers laten zien, maatschappelijk onmisbaar. Enorm veel Nederlanders,

¹⁷ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

¹⁸ Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 284, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen

¹⁹ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

²⁰ Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 289, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen

²¹ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

²² Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 293, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen

fondsen en bedrijven zetten zich voor sociale doelen in. Denk aan voedselbanken en de vele armoedefondsen.

Overheid	Filantropie	% Filantropie	Vrijwilligers	Burgercollectieven en – initiatieven
101.423 miljoen	667 miljoen	<1%	900.000 ²³ 1.2 miljoen ²⁴	7800 ²⁵

Wat valt uit deze cijfers op te maken? Als het nieuwe kabinet koerst op “burgers aan zet”, dan spreken deze cijfers boekdelen. De boeren en burgers zijn heel actief voor het collectief. Of Nederland voor de Nederlanders? Zie hier hoe Nederlanders zich voor elkaar inzetten. Overigens, kijken we bij deze cijfers ook niet naar de empirische werkelijkheid van een “Hernieuwd Sociaal Contract”? Het maatschappelijk initiatief is in de samenleving nooit weggeweest.

Wordt het niet tijd deze werkelijkheid in kabinetsbeleid tot uitdrukking te brengen? Vanuit de erkenning van het maatschappelijk initiatief als een zelfstandige actor? Het kabinet kan in dat geval dankbaar gebruik maken van de WRR verkenning “Filantropie op het grensvlak van markt en overheid”²⁶.

Het DNA van Nederland is doordrenkt met actieve burgers die hun stem laten horen en de schouders eronder zetten. Deze is net zo vanzelfsprekend als de heldere scheidslijn tussen kerk en staat, de vrijheid van onderwijs en de vrijheid om zich te verenigen.

²³ Deze cijfers over 2023 gaan ALLEEN over mensen met een Nederlandse herkomst.

²⁴ Cijfers uit Geven in Nederland 2022, p. 297, waarin respondenten met een migratieachtergrond zijn meegenomen

²⁵ Bekkers, R., Th. Schuyt en J. Suijs (O.c. p. 24) Cijfers van het Landelijk Samenwerkingsverband Actieve Bewoners (LSA).

²⁶ Goede, P., E. Schrijvers en M. de Visser (Red.). 2018. *Filantropie op de grens van overheid en markt*. Den Haag: WRR

3. Naar een gemengd sociaal model

Nederland: het land van het maatschappelijk initiatief. Nergens is de wereld zijn er zoveel stichtingen en verenigingen per hoofd van de bevolking. Het internationaal vergelijkend onderzoek “Global Civil Society” plaatst Nederland aan de top van “size of the civil society workforce as share of economically active population, by country”²⁷.

Backer stelt: “onze sociale welvaartsstaat is in Nederland meestal dus geen kwestie van óf staat óf markt, maar een combinatie van overheid, markt en mensen onderling”²⁸ Eerder noemt hij bij “mensen onderling”: burgerinitiatieven, burgercollectieven, vrijwilligerswerk, mantelzorg en geefgedrag²⁹.

De sociaal-historicus Prof. Marco van Leeuwen spreekt van een typisch Nederlands gemengd sociaal model³⁰. Wat houdt een gemengd model in? Zowel de geschiedenis als de actuele dagelijkse werkelijkheid leveren een indicatie voor een antwoord op deze vraag over de wenselijke verhouding tussen overheid – markt en maatschappelijk initiatief. Immers, een te sterke dominantie van een van de drie lijkt niet tot een evenwichtige samenleving te leiden. Een te dominant overheidsregime - vaak omschreven als ‘socialistisch’ of ‘communistisch’ – kan leiden tot bureaucratie en tot ontmoediging van persoonlijke verantwoordelijkheid. Wanneer de markt overheersend is, wordt die persoonlijke verantwoordelijkheid en vrijheid vergroot, maar dit kan weer leiden tot onacceptabele ongelijkheid en wijdverbreide armoede. Maatschappelijk initiatief is in de wereldgeschiedenis nooit de dominante actor geweest, maar mocht het die positie krijgen, dan zou het, net als de markt, gemakkelijk kunnen leiden tot ongelijkheid en willekeur.

Samenspel

Mogelijk ligt een oplossing voor de toekomst in het samenspel van deze drie en wel *door ze meer met elkaar in balans te brengen*, waarbij overheden een basis van sociale zekerheid, onderwijs en gezondheidszorg garanderen en de markt en maatschappelijk initiatief ruimte creëren voor dynamiek en pluriformiteit. Een dergelijk gemengd sociaal model sluit aan bij de geschiedenis van Europese democratieën doordat het de principes van de Franse Revolutie doet herleven: vrijheid (markt), gelijkheid (overheid) en broederschap (maatschappelijk initiatief/filantropie). Backer spreekt in dit verband over het belang van macht en tegenmacht³¹.

Barrières

Is het georganiseerde – en zich nog te organiseren maatschappelijk initiatief in staat om samen met de overheid en landelijke marktpartijen (VNO-NCW) te komen tot een hernieuwd gemengd sociaal model waarvan naast de overheid en de markt ook het maatschappelijk betrokken initiatief als een onafhankelijke en gerespecteerde partij deel

²⁷ Salamon, L. et al. (2017). *Explaining Civil Society Development*. Baltimore: John Hopkins University Press. P. 36

²⁸ Backer, J. (2024). *Over de democratie in Nederland*. Amsterdam: BOOM. P. 133

²⁹ O.c. p. 132

³⁰ Van Leeuwen, M. H., & Maas, I. (2010). Historical studies of social mobility and stratification. *Annual Review of Sociology*, 36(1), 429-451.

³¹ Backer, O.c., p. 135

uitmaakt? De tijd vraagt erom, maar er zijn meerdere barrières die een dergelijke ontwikkeling bemoeilijken. Vooralsnog zijn er vier: een politieke, een beleidsmatige, een conceptuele en een organisatorische barrière. We beginnen met een struikelblok en wel het *conceptuele*. Waar staat maatschappelijk betrokken initiatief voor? Is dit hetzelfde als het oude – verzuilde - particulier initiatief of het maatschappelijk middenveld? Is het de enorm grote non-profitsector van zorg-, gezondheidszorg-, onderwijs-, cultuur- en welzijnsinstellingen die zich tussen de overheid en de markt bevindt? Neen, want die instellingen zijn weliswaar vaak stichtingen en verenigingen ontstaan uit particulier initiatief, maar worden voornamelijk uit overheidsmiddelen betaald en zijn gehouden aan overheidsrichtlijnen en prestatie-eisen.

Maatschappelijk initiatief

Met maatschappelijk betrokken initiatief wordt de vrijwillige inzet voor de gemeenschap, voor het algemeen nut bedoeld. Dat zijn de 6 miljoen vrijwilligers in Nederland, bijvoorbeeld werkzaam voor het Rode Kruis, de Koninklijke Nederlandse Redding Maatschappij (KNRM), Natuurmonumenten of KWF Kankerbestrijding. Dat is de Nederlandse brandweer, met 24.000 hoogopgeleide professionals van wie er 19.000 vrijwilliger zijn. Dat zijn de vele vermogensfondsen die Nederland kent; soms met een lange geschiedenis zoals het Roomsche Catholiek Oude Armenkantoor (RCOAK), het bekende Prins Bernhard Cultuurfonds, het Oranjefonds en de vele nieuwe fondsen zoals Adessium en de Verre Bergen die snel in aantal en financiële omvang toenemen. Daarnaast kent Nederland zeer actieve geldwervende fondsen zoals de Nierstichting, nieuwe geefplatforms zoals Deedmob en crowdfunding. Ook de bijdragen van de goedbedoelenloterijen zijn omvangrijk en vergeet de giften, sponsoring en werknemersvrijwilligerswerk van het betrokken Nederlandse bedrijfsleven niet.³²

Maatschappelijk initiatief wordt gedefinieerd als de (in enige mate) georganiseerde vrijwillige inzet van particuliere burgers om zonder winst oogmerk bij te dragen aan maatschappelijke doelen, ten dienste van het algemeen nut of groepsbelangen, naast, samen en soms tegen de politieke wegen, maar met inzet van maatschappelijk geaccepteerde middelen³³.

De tweede barrière is van *politieke* aard. Bij de landelijke verkiezingen in 2024 bleek maatschappelijk initiatief geen aandacht te krijgen in de partijprogramma's van de grootste politieke partijen.

Dat speelt ook bij de derde, *beleidsmatige* barrière. Hoewel Nederland internationaal bekend staat als een maatschappelijk betrokken en filantropisch land, heeft de rijksoverheid de beleidscoördinatie ervan ondergebracht bij het ministerie van Justitie en Veiligheid en wel bij de Directie Jeugd, Familie en aanpak Criminaliteitsfenomenen met 1 fte voor de beleidscoördinatie filantropie. Deze ambtenaar heeft een 'interdepartementale

³² Zie voor een overzicht van vrijwilligerswerk en financiële bijdragen: Bekkers, R., S. Koolen-Maas en Th. Schuyt (red.) *Geven in Nederland 2024. Maatschappelijke betrokkenheid in kaart gebracht*. Amsterdam: Amsterdam University Press. gratis te downloaden via www.filantropiestudies.nl

³³ Bekkers, Schuyt en Suijs, O.c.

werkgroep filantropie' ter beschikking, maar door het ontbreken van het onderwerp in het regeerakkoord wordt er binnen andere de ministeries nauwelijks inzet op dit onderwerp gepleegd. Wel hebben afzonderlijke ministeries zoals bijvoorbeeld SZW, OCW, VWS, EZK en BZK op allerlei domeinen (subsidie)relaties met maatschappelijke initiatieven, maar zoals gesteld, een coherente beleidsvisie en – aanpak ontbreekt.

Dit brengt ons bij de vierde barrière: de *organisatorische*. Heeft de overheid nauwelijks een organisatorische 'inbedding' gerealiseerd – wat bijvoorbeeld wel in de UK is gebeurd -, bij de het maatschappelijk initiatief ontbreekt een landelijk koepel. Te denken valt aan het oprichten van een Nederlandse Raad van het Maatschappelijk Initiatief, (RMI) zoals in de 20^e eeuw de Nationale Raad voor het Maatschappelijk Welzijn en in de 19^e eeuw De Maatschappij tot Nut van het Algemeen.

Mocht een hernieuwd gemengd sociaal model werkelijkheid worden, dan worden overheden en maatschappelijk initiatieven geconfronteerd met de kwestie hoe met elkaar om te gaan. In algemene zin luidt het advies, vervat in het zogenaamde “Gouwenberg–paradigma”: *“To get to know each other, meet and see where to reinforce each other’s efforts”*.³⁴ Maar er is niets nieuws onder de zon. Al in 2014 schreef de Raad voor de financiële verhoudingen in haar rapport ‘Tussen betalen en bepalen’ het volgende: “Ook de overheid zelf is te beschouwen als een maatschappelijk initiatief. Een gezamenlijk aangelegde dijk tegen natte voeten is een sterk versimpeld maar onverminderd krachtig beeld wanneer het gaat om de essentie van een samenleving: samen kan je iets tot stand brengen wat individueel niet lukt. Tussen de eerste dijk en de geformaliseerde publieke taak van dit moment liggen eeuwen, waarin overheden en gezamenlijke initiatieven van burgers eigen logica en competenties ontwikkelden. De competenties van beide domeinen vullen elkaar aan indien de onderlinge afstand kan worden overbrugd. Voor het oplossen van ingewikkelde vraagstukken is het de kunst om de flexibiliteit van maatschappelijke initiatieven te combineren met de waarborgen van het overheidsbestel.” ...en belangrijk: *“Er is niet langer een vaste relatie tussen betalen en bepalen. Om die reden zijn rolzuiverheid en heldere communicatie over wensen en verwachtingen belangrijke voorwaarden voor een vruchtbare samenwerking tussen overheden en initiatieven.”*³⁵

³⁴ EUFORISTUDY, Synthesis Report, [www. Euforistudy.eu](http://www.Euforistudy.eu), p. 100

³⁵ Raad voor de financiële verhoudingen (2014). *Tussen betalen en bepalen. Publieke bekostiging van maatschappelijk initiatief*. Pp. 5-6 . Den Haag. www.rob-rfv.nl

4. Overheid en Maatschappelijk Initiatief: Maatschappelijke Privatisering

De politiek staat voor grote opgaven die om drastisch ingrijpen vragen, inclusief stevige bezuinigingen. Alle ogen zijn weer op Den Haag gericht. Maar is dat terecht? Is de politiek - met het afnemend vertrouwen - in staat om hier alleen de leidende rol te vervullen?

De burger is mondiger dan ooit. Het is aan de politiek daarnaar te handelen. Hier zit de weeffout. Nederland heeft genoeg van een overheid die de verontruste burger als een beleids- of politieke opgave definieert en daarmee niet serieus neemt. Dit wel te doen is een eerste stap in de goede richting. Herkennen en erkennen dat maatschappelijk initiatief een onafhankelijke en zelfstandige samenlevingskracht vertegenwoordigt. Met wie te praten en te onderhandelen is. Wanneer dit positieve feit als uitgangspunt wordt genomen, ontstaat het politiek gedragen inzicht dat het nu gaat om “maatschappelijke privatisering”.

Dit is een variant op de neoliberale beleidsfilosofie van “Marktwerking, Deregulering en Wetgeving” (het MDW – beleid) waarmee de overheid vanaf de jaren negentig van de vorige eeuw de privatisering van collectieve voorzieningen naar de markt legitimeerde. Bij maatschappelijke privatisering gaat het juist om privatisering naar allerlei vormen van maatschappelijk initiatief.

Al in 2014 schreef de Raad voor de Financiële Verhoudingen: “Ook de overheid zelf is te beschouwen als een maatschappelijk initiatief. Voor het oplossen van ingewikkelde vraagstukken is het de kunst om de flexibiliteit van maatschappelijke initiatieven te combineren met de waarborgen van het overheidsbestel”. “... er is niet langer een vaste relatie tussen betalen en bepalen. Om die reden zijn rolzuiverheid en heldere communicatie over wensen en verwachtingen belangrijke voorwaarden voor een vruchtbare samenwerking tussen overheden en initiatieven”.

De overheid redt het niet alleen. Bij de komende bezuinigingen zal verhoging van de eigen bijdragen voor allerlei voorzieningen zeker niet afdoende zijn. Er komt ruimte voor de eigen bijdragen van maatschappelijk initiatief.

Adviezen

Daarbij als eerste advies aan de overheid zich per maatschappelijk vraagstuk op de hoogte te stellen van de aard en omvang van het maatschappelijk initiatief: is het georganiseerd, professioneel, drijft het op vrijwilligers of is het amateuristisch? Ga praten en met elkaar kennismaken. Wanneer uit deze kennismaking blijkt dat het maatschappelijk initiatief voldoende georganiseerd is: start overleg om te kijken of, en zo ja waar elkaar te versterken. Dus geen overheidstaken afschuiven. Zie bijvoorbeeld het project “Gewoon geld geven” van initiatiefnemer Kansfonds om de armoede te bestrijden in samenwerking met de gemeenten Zaanstad, Tilburg en Amsterdam. Bij onvoldoende organisatiegraad wordt overheidssteun geboden. In gevallen dat het maatschappelijk initiatief te weinig ontwikkeld is wordt opbouwwerk (community development) door de overheid ter beschikking gesteld.

Het maatschappelijk initiatief op haar beurt dient werk te maken van verdere draagvlakvergroting. Dit betekent het bouwen aan een infrastructuur (bijvoorbeeld het oprichten van lokale gemeenschapsfondsen) en het vergroten van de eigen financiële basis door onder meer het heffen van contributies, het uitgeven van maatschappelijke aandelen of obligaties, door fondsenwerving en crowdfunding .

5. Pleidooi voor een gemengd financieringsmodel

Er komen zware bezuinigingen aan. Nu worden internationale samenwerking, onderwijs, onderzoek en cultuur getroffen. Maar deze zijn slechts het begin. Wat als de defensie-uitgaven drastisch omhoog moeten? Of zorg, sport en sociale voorzieningen onder druk komen te staan?

Tot ver in de twintigste eeuw werden tal van voorzieningen gefinancierd uit meerdere inkomstenbronnen. Die voorzieningen hadden een zogenaamd “gemengd financieringsmodel”. De overheid betaalde meestal het leeuwendeel, maar daarnaast leverden contributies, aandelen, obligaties en fondsenwerving (giften, schenkingen en nalatenschappen) een serieuze bijdrage. Onder andere welzijnsinstellingen, culturele instellingen en de publieke omroep werden op deze wijze gefinancierd, evenals bijvoorbeeld de sportfondsenbaden.

Gedeelde verantwoordelijkheid

Deze gedeelde verantwoordelijkheid kwam voort uit de verzuiling. De overheid overlegde met maatschappelijke partijen en die partijen steunden weer op betrokkenheid van de respectieve achterbannen, die geacht werden ook zelf bij te dragen. Neem als voorbeeld mijn eigen Vrije Universiteit in Amsterdam die tot 1967 deels door de Gereformeerde achterban werd gefinancierd. Zo waren er de bekende VU-busjes, waarmee Vrouwen VU-Hulp een belangrijk deel van de Faculteit Geneeskunde financierde. Toen de overheid echter met een rijksbijdrageregeling de volledige financiering van alle universiteiten voor haar rekening nam, verdwenen niet alleen deze vrijwillige bijdragen, maar ook – en vooral – verdween de betrokkenheid van de Gereformeerde achterban.

Burgerschap, eigenaarschap heet dat in de huidige tijd. Dat is een serieuze kracht van de Nederlandse samenleving. Helaas is het tegenwoordige beleids- en financieringssysteem er niet op ingesteld om dit maatschappelijk draagvlak een plek te geven. Er is alle reden om een gemengd financieringsmodel te heroverwegen. Niet om melancholisch terug te grijpen naar vervlogen tijden, maar om de goede, positieve elementen ervan te hergebruiken.

Derhalve: overheid, u staat er niet alleen voor. Nederland heeft een actief maatschappelijk initiatief dat u moet kennen, erkennen en met wie u kunt overleggen en mee samen kunt werken.

Want er zijn gunstige factoren. Het maatschappelijk middenveld mag dan niet verzuild meer zijn, het is wel springlevend. Nederland kent naar schatting [33.877 actieve ANBI-instellingen](#). Dit zijn door de overheid erkende particuliere stichtingen of verenigingen met een algemeen nuttig doel. Nederland [telt](#) naar schatting 33.263 vrijwilligersorganisaties met ruim 6 miljoen vrijwilligers en naar schatting minstens 7.400 burgercollectieven. De gemiddelde burger is mondig, goed opgeleid en online vaardig; die heeft maatschappelijk heel wat te bieden. Bovendien is Nederland nog nooit zo rijk geweest. Natuurlijk groeit de kloof tussen rijk en arm, maar er is – en komt in de nabije toekomst heel veel geld vrij (de grootste intergenerationele vermogensoverdracht in de geschiedenis van Nederland). Onderzoekers spreken van de “[Gouden eeuw van de filantropie](#)”, vanwege de sterke groei van nalatenschappen naar goede doelen.

Voorwaarden

Als een gemengd financieringsmodel wordt ingevoerd, kan dat alleen – zo leert het verleden – onder een aantal condities. Ten eerste dient de overheid zich met het aanwezige maatschappelijk initiatief te verstaan. Ook waar het gaat om de fiscale behandeling. Mocht het tot gezamenlijke inspanningen leiden dan dient het “substitutie-monster” – wat de overheid niet meer financiert zal wel door het maatschappelijk initiatief worden overgenomen – te worden bedwongen. Dat kan door contracten te sluiten. Voorts moeten non-profit instellingen hun interne organisatie aanpassen op gemengde financiering. Het maatschappelijk initiatief op zijn beurt zal zich sterk moeten organiseren om deze ontwikkeling mogelijk te maken.

Mocht deze aanpassing geen doorgang vinden, dus als de overheid het maatschappelijk initiatief niet als zelfstandige partij aan tafel uitnodigt en hun financierings-systematiek niet instellen op gemengde financiering, zal bij drastische bezuinigingen een echte tweedeling ontstaan. In dat geval kunnen we verwachten dat mensen die het kunnen betalen de markt opzoeken, zoals bij het commerciële onderwijs reeds het geval is. Diegenen die het niet kunnen betalen zullen genoeg moeten nemen met een steeds kariger voorzieningenniveau. Kortom, met een gemengd financieringsmodel waarbij overheid en maatschappelijke participatie hand-in-hand gaat is veel voordeel te behalen.

Inzetten op gemengde financiering van publieke diensten is een mogelijk alternatief voor bezuinigingen. Het creëert draagvlak en werpt de zwakkeren in de samenleving niet terug op een lager voorzieningenniveau. Kortom, de weg naar een duurzame en inclusieve toekomst voor publieke diensten ligt in het omarmen van een gemengd financieringsmodel, waarbij overheid en maatschappelijk initiatief elkaar versterken en zo gezamenlijk een tweedeling in de samenleving kunnen voorkomen.

6. Discussie

De hardnekkige misvatting dat het maatschappelijk middenveld is verdwenen, wordt door recente cijfers ontkracht. Nederland kent een springlevend maatschappelijk initiatief met miljoenen vrijwilligers, honderdduizenden organisaties en een groeiende filantropische sector. Dit roept de vraag op naar de toekomstige rol van dit initiatief naast de overheid en de markt. Het concept van een gemengd sociaal model, met een balans tussen overheidsgaranties, marktdynamiek en maatschappelijke betrokkenheid, lijkt een wenselijke richting.

Echter, de overheid erkent en faciliteert dit initiatief momenteel onvoldoende. Een heldere definitie van "maatschappelijk initiatief" is cruciaal voor effectief beleid en samenwerking. De potentie van een gemengd financieringsmodel voor publieke diensten, waarbij naast overheidsmiddelen ook filantropie en eigen bijdragen een rol spelen, verdient serieuze overweging, zeker met het oog op komende bezuinigingen.

De verschuiving naar "maatschappelijke privatisering" roept de discussie op in hoeverre taken van de overheid naar maatschappelijke initiatieven kunnen verschuiven. Hierbij is het essentieel dat de overheid het landschap van maatschappelijk initiatief goed kent en de samenwerking zoekt, zonder taken af te schuiven. Het maatschappelijk initiatief zelf moet werken aan verdere organisatie en draagvlakvergroting.

Een gemengd financieringsmodel biedt potentie voor draagvlak en het voorkomen van een tweedeling in de samenleving bij bezuinigingen. Dit vereist echter dat de overheid in gesprek gaat met het maatschappelijk initiatief, de fiscale behandeling afstemt en contracten sluit om eventuele substitutie te voorkomen. Kortom, de weg naar een duurzame en inclusieve toekomst ligt in het omarmen van dit gemengde model, waarbij overheid en maatschappelijk initiatief elkaar versterken om zo gezamenlijk de fundamenten voor een veerkrachtige samenleving te bouwen.